

Danuta Kozłowska-Makós

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
e-mail: danuta.kozłowska-makos@ue.katowice.pl

Marta Kluzek

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
e-mail: marta.kluzek@ue.poznan.pl

SPOŁECZNA ODPOWIEDZIALNOŚĆ BIZNESU A ZACHOWANIA PRZEDSIĘBIORSTW W ZAKRESIE OPODATKOWANIA

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND BEHAVIOR OF ENTREPRENEURSHIP IN THE FIELD OF TAXATION

DOI: 10.15611/pn.2018.532.18

JEL Classification: D21, H25, H26

Streszczenie: Społeczna odpowiedzialność biznesu (CSR) jest odpowiedzią na wyzwania stawiane przez koncepcję zrównoważonego rozwoju. Wielowymiarowość definicji CSR powoduje, że wychodzi ona poza wymogi stawiane przez prawo, a jej celem jest poszukiwanie najkorzystniejszych rozwiązań nie tylko dla organizacji, ale również dla jej otoczenia, zarówno bliższego jak i dalszego. Artykuł stanowi próbę wykazania związku między strategią podatkową przedsiębiorstwa a wypełnianiem zobowiązań wynikających z CSR. Wykorzystano przy tym metodę analizy literatury z zakresu prawa podatkowego, nauk ekonomicznych i nauk o zarządzaniu oraz metodę dedukcji i indukcji. Rozważania wskazują, że kwestie podatkowe w większości przypadków nie są częścią programu CSR. Dowodzi się, że niezbędne zmiany w publikowaniu sprawozdań finansowych wraz z danymi polityki podatkowej stanowią o nowym obliczu optymalizacji podatkowej w kontekście społecznej odpowiedzialności biznesu.

Słowa kluczowe: społeczna odpowiedzialność biznesu, opodatkowanie przedsiębiorstw, unikanie opodatkowania.

Summary: Corporate Social Responsibility (CSR) is a response to the challenges posed by the concept of sustainable development. The multidimensionality of the definition of CSR causes it to go beyond the requirements set by law, and its aim is to seek the best solutions not only for the organization, but also for its immediate and further environment. The article is an attempt to show the relationship between a company's tax strategy and fulfilling obligations resulting from CSR. The method of analyzing literature in the field of tax law, economic sciences and management sciences as well as the method of deduction and induction were

used. The considerations indicate that tax issues are not part of the CSR program. It is evidenced that the necessary changes in the publication of financial statements along with tax policy data constitute a new face of tax optimization in the context of corporate social responsibility.

Keywords: Corporate Social Responsibility, corporate taxation, tax avoidance.

1. Wstęp

Obecnie wiele przedsiębiorstw, szczególnie tych większych i dobrze prosperujących, wskazuje, że nieodzownym elementem ich strategii działania jest społeczna odpowiedzialność biznesu. Jest to jednak koncepcja wielowymiarowa, obejmująca obszary związane między innymi z filozofią, etyką, prawem, socjologią, ekonomią czy ekologią [Jurek 2016]. Stąd zagadnienie to jest przedmiotem zainteresowań naukowych na różnych płaszczyznach. Stosunkowo rzadko społeczna odpowiedzialność biznesu jest łączona z problemem unikania opodatkowania lub uchylania się od niego. Ale czy przedsiębiorstwa, działając pod sztandarem społecznej odpowiedzialności biznesu, mogą realizować w swojej strategii tylko wybrane elementy tej koncepcji, np. najlepiej wyglądające wizerunkowo lub najbardziej opłacające się, jednocześnie nie wypełniając obowiązków wynikających z przepisów prawa podatkowego?

Celem artykułu jest zbadanie relacji, jakie zachodzą między stosowaniem w strategii przedsiębiorstwa społecznej odpowiedzialności biznesu a ich podejściem do opodatkowania. Zwrócono przy tym uwagę na instrumenty służące przeciwdziałaniu agresywnemu planowaniu podatkowemu stosowane przez władze poszczególnych państw w celu respektowania przez przedsiębiorstwa zachowań zgodnych z zasadami współżycia społecznego.

2. Wielowymiarowość koncepcji społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw

Odpowiedzialność społeczna przedsiębiorstwa (CSR – *Corporate Social Responsibility*) jest pojęciem, które nie ma uniwersalnej i powszechnie zaakceptowanej definicji. Z tego powodu również określenie jej zakresu nie jest łatwym zadaniem. Z uwagi na brak jednoznacznych standardów trudno jest precyzyjnie określić, jakie zachowania przedsiębiorstw są przejawem odpowiedzialności społecznej [Kozłowska-Makós 2017, s. 182].

E. Garriga i D. Mele w zakresie teorii społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa wyróżniają teorie etyczne i teorie bazujące na koncepcji dobra wspólnego dla społeczeństwa. Zakładają, że przedsiębiorstwa, podobnie jak różne grupy czy jednostki będące częścią społeczeństwa, muszą przyczyniać się do budowy wspólnego bogactwa w sposób uczciwy i efektywny, szanując jednocześnie godność i prawa jednostki [Garriga, Mele 2004, s. 53]. Ta wielowymiarowość koncepcji sprza-

wia, że w literaturze przedmiotu od połowy XX w. pojawiło się już sporo definicji społecznej odpowiedzialności biznesu.

H.-R. Bowen wskazywał, że CSR dotyczy zobowiązań przedsiębiorców do prowadzenia takiej polityki i podejmowania takich decyzji lub podążania za takimi kierunkami działania, które są pożądane z punktu widzenia celów i wartości danego społeczeństwa [Bowen 1953].

Zgodnie z normą ISO 26000 CSR to odpowiedzialność organizacji za wpływ podejmowanych przez nią decyzji i działań na społeczeństwo i środowisko zapewnione poprzez przejrzyste i etyczne postępowanie, które:

- przyczynia się do zrównoważonego rozwoju, w tym dobrobytu i zdrowia społeczeństwa,
- uwzględnia oczekiwania interesariuszy,
- jest zgodne z obowiązującym prawem i spójne z międzynarodowymi normami postępowania,
- jest zintegrowane z działaniami organizacji i praktykowane w jej relacjach [ISO 2010].

W komunikacie Komisji Europejskiej można przeczytać, że w celu pełnego wypełniania zobowiązań CSR „przedsiębiorstwa powinny dysponować mechanizmem integracji kwestii społecznych, środowiskowych, etycznych i tych związanych z prawami człowieka, jak i problemów konsumentów ze swoją działalnością oraz podstawową strategią” [Komisja Europejska 2011].

Przez pojęcie społecznej odpowiedzialności biznesu należy zatem rozumieć koncepcję, dzięki której przedsiębiorstwa na etapie budowania strategii dobrowolnie uwzględniają interesy społeczne, lokalne, ochronę środowiska, a także relacje z różnymi grupami interesariuszy. Społeczna odpowiedzialność biznesu oznacza nie tylko spełnienie wszystkich wymogów formalnych i prawnych w ramach prowadzonej działalności, ale oprócz tego zwiększone inwestycje w zasoby ludzkie, w ochronę środowiska i relacje z otoczeniem przedsiębiorstwa, czyli dodatkowe dobrowolne zaangażowanie. CSR jest zatem procesem, w ramach którego przedsiębiorstwa zarządzają swoimi relacjami z różnorodnymi interesariuszami, którzy mogą mieć faktyczny wpływ na sukces prowadzonej działalności gospodarczej [MBSP 2018].

Są to tylko nieliczne przykłady próby wyjaśnienia społecznej odpowiedzialności biznesu, w których została podkreślona potrzeba zachowań etycznych czy też realizowania przez przedsiębiorstwa działań zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa. Koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu początkowo nie zawierała żadnych odniesień do podatków, a jeszcze mniej do ich unikania. Z biegiem czasu sytuacja zmieniała się. Pierwszym międzynarodowym instrumentem odpowiedzialnym za korporacje, zajmującym się w dużym stopniu opodatkowaniem, są Wytyczne OECD dla przedsiębiorstw wielonarodowych, które począwszy od aktualizacji z 2000 r. zawierają wymóg działania zgodnie z duchem prawa podatkowego. Jednak nawet teraz inicjatywy promujące sprawiedliwe opodatkowanie są często przeprowadzane niezależnie od lub na obrzeżach koncepcji CSR. Chociaż płacenie podat-

ków jest podstawowym sposobem, w jaki korporacje angażują się w społeczeństwo, rzadko jest klasyfikowane jako znacząca działalność CSR. Specjalny status opodatkowania – jako podstawowy środek zaangażowania w dobro wspólne i instrument wypełniania obowiązków społecznych – sprawia, że powinien on być w naturalny sposób istotnym dla CSR [Filipczyk 2015, s. 117].

3. Opodatkowanie przedsiębiorstw a społeczna odpowiedzialność biznesu

Działania o charakterze prospołecznym są kosztowne i nie każde przedsiębiorstwo dobrowolnie ponosiłoby tego typu ciężary. Dlatego też przynajmniej część działań, w tym płacenie podatków, musi być obligatoryjna, tj. uregulowana przez państwo odpowiednimi przepisami prawa, aby zapewnić proporcjonalne rozłożenie tych obciążeń na wszystkie przedsiębiorstwa zachowując w ten sposób porównywalne warunki funkcjonowania [Brigham, Houston 2005, s. 39, 40].

Rozwój przedsiębiorstw, a także ich wyniki finansowe nie zależą tylko od efektywności gospodarowania, lecz również od tego, jaka część wytworzonej wartości dodanej jest odprowadzana w formie podatków oraz parapodatków. Podatki są bowiem źródłem finansowania dóbr publicznych i społecznych, z których korzystają również podmioty gospodarcze.

Szczególną rolę odgrywa tutaj podatek dochodowy od osób prawnych, gdyż to głównie większe przedsiębiorstwa wykazują w swoich strategiach biznesowych, że realizują działania społecznie odpowiedzialne. Dopiero na początku XX w. stwierdzono, że osoby prawne wymagają osobnego systemu opodatkowania. Po raz pierwszy podatek dochodowy od osób prawnych pojawił się w USA i w Niemczech w 1920 r., natomiast jego szersze zastosowanie nastąpiło po zakończeniu II wojny światowej, głównie na terenach Europy Zachodniej. Jednak spór o ten podatek trwa od chwili jego wprowadzenia. Jego zwolennikami są przede wszystkim politycy, którzy uważają, że przedsiębiorstwa, podobnie jak osoby fizyczne, powinny płacić podatki [Janik, Paździor 2014, s. 54], gdyż korzystają również z dóbr publicznych i społecznych.

Przedsiębiorstwa jednak są niechętne płaceniu podatków, co skutkuje pojawieniem się nieetycznego, czy wręcz agresywnego planowania podatkowego. Wiąże się to ze zjawiskiem unikania opodatkowania, które występuje w różnym natężeniu i w różnej postaci poszczególnych państw. Ucieczka przed podatkami może być rozumiana i realizowana w różnoraki sposób, czego przykładem może być klasyfikacja zaprezentowana przez T. Famulską [1998, s. 25]. W kontekście rozważanego problemu najważniejsze jest rozróżnienie tych działań według kryterium prawnego, tj. bez naruszenia prawa i z jego naruszeniem.

Pierwsze z nich określane jako unikanie opodatkowania (*tax avoidance*) jest działaniem podatnika, które spełnia łącznie następujące warunki:

- jest zgodne z literą, ale sprzeczne z duchem prawa podatkowego (*ratio legis*);
- prowadzi do uzyskania przez podatnika korzyści podatkowej, w szczególności zmniejszenia lub zlikwidowania zobowiązań podatkowych,
- korzyść podatkowa jest istotnym motywem dla podatnika do podjęcia rozważanego działania.

Uważa się, że zdefiniowane w ten sposób unikanie opodatkowania prowadzi do całkowitego lub częściowego niepłacenia podatku w jurysdykcji, w której przedsiębiorstwo czerpie korzyści ekonomiczne (tj. miejscu źródła) [Filipeczyk 2015, s. 112]. W odróżnieniu od unikania, uchylanie się od opodatkowania (*tax evasion*), to zjawisko nielegalne polegające na ukrywaniu lub nieprawdziwym prezentowaniu natury transakcji [Bernal 2008, s. 23].

Chociaż kwestia opodatkowania jako jeden z kluczowych elementów CSR nie jest powszechnie akceptowana, to na świecie są już prowadzone badania w tym zakresie, których przegląd został przedstawiony w tab. 1.

Tabela 1. Opodatkowanie jako znaczący element CSR – przegląd badań

Kierunek badań	Autorzy
Koncentracja badań na terytoriach stosujących szkodliwą konkurencję podatkową	R. Palan i in. (2010), L. Preuss (2010; 2012); Citizens for Tax Justice (2014)
Badanie zachowań przedsiębiorstw stosujących CSR w Australii	R. Lanis i G. Richardson (2011, 2012, 2013)
Badanie zachowań przedsiębiorstw stosujących CSR w Nigerii	O.J. Otusanya (2011)
Badanie zachowań przedsiębiorstw stosujących CSR w Kanadzie	T. Zeng (2012)
Badanie zachowań przedsiębiorstw stosujących CSR w Indiach	A. Muller i A. Kolk (2015)
Badanie zachowań przedsiębiorstw stosujących CSR w gospodarkach transformujących się na przykładzie Chin	S. Cheng i K.Z. Lin (2015)
Badanie zachowań amerykańskich i globalnych korporacji bez szczegółowego opisywania różnic regionalnych lub lokalnych	D. Prior i in. (2008), C.K. Hoi i in. (2013)
Problemy badawcze relacji zachodzących między opodatkowaniem a CSR w państwach słabo rozwiniętych	J. Christensen i R. Murphy (2004), P. Sikka (2010)
Jednym z zasadniczych elementów CSR jest przykładowe wywiązywanie się z obowiązków podatkowych.	J. Christensen i R. Murphy (2004)
Konieczność przeprowadzenia badań empirycznych dla potwierdzenia, że ucieczka przed podatkiem jest działaniem nieetycznym	L. Preuss (2012, 2013), S.H. Godar i in. (2005), G.R. Dowling (2014)
Związek między ucieczką przed opodatkowaniem a kulturą korporacyjną i podejmowaniem decyzji	C.K. Hoi, Q. Wu i H. Zhang (2013)

Źródło: [Cheng, Lin 2015; Sikka 2010; Stephenson, Vracheva 2016; Zeng 2012].

Z utilitarnego punktu widzenia można przeprowadzić analizę kosztów i korzyści, aby ocenić, czy konkretne działania skutkują maksymalnym poziomem dobrobytu dla większości ludzi. Unikanie opodatkowania w jednej jurysdykcji może skut-

kować inwestycjami i poprawą warunków w innym państwie, ale etyczny relatywizm może być problematyczny. Etyka jest odzwierciedleniem lokalnej moralności społecznej, więc istnieją różnice, szczególnie między krajami rozwiniętymi i słabo rozwiniętymi. Rządy, organizacje pozarządowe, organy nadzorujące i inwestorzy muszą zachować czujność z powodu nieetycznych działań korporacyjnych, które są kosztowne dla zainteresowanych stron. Analiza motywacji wykonawczej w zakresie unikania opodatkowania może identyfikować zalecenia, które decydenci mogą wykorzystać w celu złagodzenia tego problemu [Stephenson, Vracheva 2016, s. 22].

W Polsce też podjęto pierwsze próby zbadania relacji jakie zachodzą między stosowaniem w strategii przedsiębiorstwa społecznej odpowiedzialności biznesu a ich podejściem do opodatkowania. Wyniki badania H. Filipczyk wskazują, że kwestie podatkowe nie są częścią polskiego programu CSR. Sam związek między CSR a zobowiązaniami podatkowymi był zidentyfikowanym w przypadku jednej czwartej badanych przedsiębiorstw, a i tak dla większości z nich podatki miały charakter marginalny [Filipczyk 2015, s. 116].

Natomiast M. Wasilewski i A. Bischoff określili możliwość występowania zjawiska erozji podstawy opodatkowania i transferu zysków wśród największych przedsiębiorstw na polskim rynku. Poddali również ocenie zbieżność prowadzenia działań w zakresie CSR z płaceniem podatku dochodowego od osób prawnych w Polsce. Wskazali ponadto, że transparentność prowadzonej polityki podatkowej nie jest rozpatrywana jako jeden z elementów CSR przez polskie organizacje [Wasilewski, Bischoff 2017].

Agresywne systemy unikania opodatkowania stosowane przez przedsiębiorstwa są problematyczne, ponieważ rządy państw, pomimo wdrażania wielu instrumentów ograniczających swobodę kształtowania podstaw opodatkowania przez podatników, nie są w stanie zapobiec istnieniu luki podatkowej, w tym przypadku w podatku dochodowym od osób prawnych, a to oznacza mniejsze możliwości świadczenia usług o charakterze publicznym i społecznym. Ekonomisci zajmujący się finansami przedsiębiorstw wskazują, że menedżerowie powinni skupiać się na maksymalizacji zysków przedsiębiorstw, a za podatki odpowiedzialne są rządy poszczególnych państw [Stephenson, Vracheva 2016, s. 4]. P. Sikka [2010] natomiast wskazuje, że podejmowanie przez przedsiębiorstwa działań społecznie odpowiedzialnych przy unikaniu podatków czy wręcz uchylaniu się od nich, można określić hipokryzją. Do osiągnięcia pewnej równowagi między minimalizacją obciążenia podatkowego i wypełnianiem swoich obowiązków wobec interesariuszy może się przyczynić zastosowanie koncepcji Stakeholder w zarządzaniu przedsiębiorstwami, a to wymaga zwrócenia większej uwagi na podnoszenie świadomości strategicznych implikacji podatkowych jako kwestii CSR [Stephenson, Vracheva 2016, s. 22, 23].

4. Wybrane instrumenty przeciwdziałania agresywnemu planowaniu podatkowemu

Przedsiębiorstwa realizujące tzw. agresywną optymalizację podatkową balansują na granicy, stosując się do litery prawa, ale nie do jego istoty. Ujemna ocena moralna czyni zasadnym zwalczanie zjawiska unikania opodatkowania przez państwa na poziomie polityki podatkowej. Stąd administracje podatkowe poszukują dodatkowych instrumentów, które mogłyby stosować w sytuacji, kiedy dochodzi do próby obejścia prawa podatkowego (działania bez celu gospodarczego), polegającego na działaniach mających na celu odpowiednie kształtowanie albo przekształcanie jego interesów w sposób dozwolony przez prawo cywilne, ale podjęte wyłącznie w celu obniżenia zobowiązania podatkowego [Olesińska 2013, s. 31].

W państwach OECD są stosowane zróżnicowane rozwiązania legislacyjne służące ograniczeniu zjawiska agresywnego planowania podatkowego. Najbardziej rozpowszechnionym i najdokładniej analizowanym w polskiej literaturze z zakresu prawa podatkowego rozwiązaniem tego typu są regulacje w zakresie cen transferowych (*transfer pricing regulations*). Ich celem jest przeciwdziałanie przeliczaniu dochodów pomiędzy podmiotami powiązanymi. Regulacje odnoszące się do problematyki cen transferowych zawiera również Konwencja Modelowa OECD. W jej treści uwzględniono podstawową zasadę odnoszącą się do cen transferowych, czyli zasadę *arm's length*, której istota polega na zaleceniu wyceny transferu pomiędzy podmiotami powiązanymi z uwzględnieniem warunków handlowych i finansowych obowiązujących na wolnym rynku [Wiśniewski, Komer 2012, s. 25, 26]. Mniej popularnym instrumentem zapobiegania zjawisku unikania opodatkowania są przepisy odnoszące się do kontrolowanej spółki zagranicznej (*controlled foreign corporation*). Ich istota polega na doliczeniu do dochodów udziałowca w państwie jego rezydencji podatkowej dochodów spółki zależnej zlokalizowanej w innym państwie oraz objęciu opodatkowaniem sumy tych dochodów w tym pierwszym państwie. Opodatkowanie to ma miejsce także wtedy, gdy dochód nie został wypłacony w formie dywidendy. Ich zadaniem jest przeciwdziałanie zjawisku zatrzymywania dochodów w rajach podatkowych. Wiele państw opracowało listy krajów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową i opodatkowało dochody kontrolowanych spółek zagranicznych w sytuacji, gdy spółki te są zlokalizowane w jurysdykcjach wymienionych na liście (*locational approach*). Inne państwa opodatkowują dochody kontrolowanych spółek zagranicznych wtedy, gdy w państwie lokalizacji spółki na jej dochody nakładana jest efektywna stopa opodatkowania zdecydowanie niższa niż ta, która obciążałaby dochód tej spółki, jeśli byłaby ona rezydentem podatkowym tego samego państwa, co udziałowiec (akcjonariusz) [Hybka 2015, s. 124; Kluzek 2016, s. 60].

W celu przeciwdziałania zjawisku unikania opodatkowania stosowane są także klauzule antyabuzywne, w tym przede wszystkim klauzula generalna (GAAR – *General Anti-Avoidance Rules*). Wprowadzenie ogólnej klauzuli przeciwko unikaniu opodatkowania do polskiego prawa podatkowego zostało przewidziane także w pro-

jeckie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja podatkowa oraz niektórych innych ustaw z dnia 29 kwietnia 2013 r. [Projekt ustawy...]. W grupie instrumentów przeciwdziałania zjawisku unikania opodatkowania wymienia się także przepisy odnoszące się do niedostatecznej kapitalizacji. Występująca na gruncie przepisów podatkowych wielu państw możliwość potrącenia od przychodów jako koszt ich uzyskania odsetek od zaciągniętych zobowiązań może skłaniać do wykorzystywania tego rozwiązania w celu transferu dochodu do rajów podatkowych lub państw o relatywnie niższych stawkach podatkowych. Regulacje dotyczące niedostatecznej kapitalizacji ograniczają prawo do odliczenia odsetek wypłaconych przez spółkę swoim udziałowcom niebędącym rezydentami tego samego państwa w sytuacji, gdy zadłużenie spółki jest nadmierne [Hybka 2015, s. 125].

Obecne obowiązujące przepisy i regulacje nie rozwiążą wszystkich problemów związanych z unikaniem opodatkowania. Jednak zwiększające się naciski społeczne oraz zainteresowanie opinii publicznej spowodowało, iż niektóre międzynarodowe przedsiębiorstwa zaczęły postrzegać odprowadzanie podatków do budżetu jako część polityki związanej z prowadzeniem zrównoważonego rozwoju i społecznej odpowiedzialności biznesu [Wasilewski, Bischoff 2017, s. 188].

5. Zakończenie

Jednym z ograniczeń, z jakimi borykają się naukowcy w Polsce i na świecie, jest brak wiarygodnych danych podatkowych. Część z nich opiera się na założeniach dotyczących efektywnych stawek podatkowych, aby ustalić, czy występuje unikanie opodatkowania. Jakość raportów ujawniających CSR jest również wątpliwa dla badań w zakresie rzetelności wywiązywania się z zobowiązań podatkowych przez przedsiębiorstwa.

Chociaż są badacze, którzy uważają, że nieunikanie podatków powinno stać się sztandarowym zobowiązaniem programu CSR, to nadal stwierdzenie to można uznać za osobliwość. W tym ważnym przedmiocie uzasadnione są dalsze badania. Pomocne w zmianie podejścia do tego problemu może się okazać rosnące w ostatnich latach ryzyko podatkowe funkcjonowania przedsiębiorstw wynikające z podejmowania aktywnych prób ograniczenia ciężaru podatkowego, co może istotnie wpływać na ich krótko- i długoterminową rentowność.

Władze w krajach rozwijających się nieodmiennie twierdzą, że kluczem do poprawy sytuacji w kwestii zjawiska unikania opodatkowania jest dostęp do informacji o zyskach międzynarodowych przedsiębiorstw. To, że w systemie rachunkowości obecnie brakuje obiektywnych, szeroko akceptowalnych narzędzi pomiaru dokonań CSR i ich wpływu na wyniki finansowe (krótkookresowe i długookresowe), nie powinno przesądzać o wykluczeniu tego obszaru działania przedsiębiorstwa z systemu rachunkowości, tylko wskazywać kierunki jego rozwoju [Sobczyk 2016, s. 261]. Podobnie powinien stymulować brak powszechnej zgody co do formy, zakresu i cech jakościowych sprawozdań/raportów obejmujących CSR w zakresie unikania opodatkowania.

Literatura

- Bernal A., 2008, *Zjawisko uchylania się od podatków dochodowych i metody jego ograniczania*, Difin, Warszawa.
- Brigham E.F., Houston J.F., 2005, *Podstawy zarządzania finansami*, PWE, Warszawa.
- Bowen H.R., 1953, *Social Responsibilities of the Businessman*, Harper, New York.
- Cheng S., Lin K.Z., 2015, *Corporate social responsibility and tax reporting aggressiveness in a transition economy*, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2526671> (31.03.2018).
- Famulska T., 1998, *Oddziaływanie systemu podatkowego na rynek finansowy*, Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice.
- Filipczyk H., 2015, *Tax non-avoidance as a missing piece of the puzzle in the CSR agenda in Poland*, *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym*, vol. 18, no. 4, s. 111–127.
- Garriga E., Mele D., 2004, *Corporate Social Responsibility theories: Mapping the territory*, *Journal of Business Ethics*, vol. 53, no. 1, s. 51–71.
- Hybka M., 2015, *Możliwości zapobiegania agresywnemu planowaniu finansowemu*, *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego. Studia i Prace, Szkoła Główna Handlowa*, nr 3, t. 4, s. 115–128.
- ISO, 2010, *ISO 26000: 2010, Guidance on Social Responsibility*, International Organization for Standardization, <https://www.iso.org/standard/42546.html> (31.03.2018).
- Janik W., Paździor M., 2014, *Rola podatku dochodowego od osób prawnych w tworzeniu dochodów budżetowych i rozwoju przedsiębiorstw*, *Economics and Management*, nr 3, s. 53–63.
- Jurek M., 2016, *Origins and Evolution of CSR Self-regulation. The Case of Financial Institutions*, Poznań University of Economics and Business Press, Poznań.
- Kluzek M., 2016, *Opodatkowanie dochodów zagranicznych spółek kontrolowanych*, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, nr 282, s. 58–68.
- Komisja Europejska, 2011, *Odnowiona strategia UE na lata 2011–2014 dotycząca społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw*, KOM (2011) 681.
- Kozłowska-Makós D., 2017, *Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa w warunkach koncentracji kapitału*, *Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance*, vol. 15, no. 2/2017, s. 177–187.
- MBSP, 2018, *CSR. Społeczna Odpowiedzialność Biznesu a rozliczenia podatkowe. Czy warto podejmować jakiegokolwiek czynności w tym zakresie?*, <http://www.mbsp.pl/blog/45-csr-spoleczna-odpowiedzialnosc-biznesu-a-rozliczenia-podatkowe-czy-warto-podejmowac-jakiegokolwiek-czynnosci-w-tym-zakresie> (31.03.2018).
- OECD, 2010, *Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations*, OECD Publishing, Paris.
- Olesińska A., 2013, *Klauzula ogólna przeciwko unikaniu opodatkowania*, Dom Organizatora, Toruń.
- Projekt ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja podatkowa oraz niektórych innych ustaw z dnia 29 kwietnia 2013 roku, <http://www.sejm.gov.pl> (12.02.2014).
- Sikka P., 2010, *Smoke and mirrors: Corporate Social Responsibility and tax avoidance*, *Accounting Forum*, vol. 34, s. 153–168.
- Sobczyk M., 2016, *W poszukiwaniu wpływu dokonań CSR na wyniki finansowe*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 436.
- Stephenson D., Vracheva V., 2016, *Corporate Social Responsibility and tax avoidance: A literature review and directions for future research*, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2756640> (31.03.2018).
- Wasilewski M., Bischoff A., 2017, *Unikanie opodatkowania przez przedsiębiorstwa międzynarodowe w kontekście społecznej odpowiedzialności biznesu*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, nr 1, s. 187–198.
- Wiśniewski P., Komer W., 2012, *Ceny transferowe. Analiza regulacji normatywnych, przykłady rozwiązań praktycznych*, Difin, Warszawa.
- Zeng T., 2012, *Corporate Social Responsibility and tax aggressiveness*, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2190528> (31.03.2018).